

ІНСТИТУТ ТЕРИТОРІЇ ІЗ СПЕЦІАЛЬНИМ РЕЖИМОМ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Розглядається сутність і мета створення вільних (спеціальних) економічних зон (В(С)ЕЗ) і території пріоритетного розвитку (ТПР). Розкрито проблемні питання та проаналізовано тенденції розвитку ТПР у Волинській області. Обґрунтовано висновок про необхідність створення та функціонування В(С)ЕЗ і ТПР в Україні на сучасному етапі трансформації її економіки.

Ключові слова: вільні (спеціальні) економічні зони, території пріоритетного розвитку, інвестиції, іноземний капітал, пільги.

Пожвавлення економічної ситуації в Україні, що спостерігається, певною мірою зумовлене дією інвестиційного фактора шляхом створення виробництв у вільних (спеціальних) економічних зонах (В(С)ЕЗ) і на територіях пріоритетного розвитку (ТПР).

За останні 20 років В(С)ЕЗ значно поширилися у світовій економіці. Нині практично в усіх промислово розвинутих країнах їх функціонує, за різними оцінками, від 800 до 1200 і зайнято в них близько 27 млн. працівників [3, 54]. Світова практика організації та планування цих зональних економічних утворень свідчить, що вони створюються для досягнення певних цілей.

По-перше, головною метою створення та функціонування В(С)ЕЗ є глибше і тісніше включення країн у процес міжнародного поділу праці. Мається на увазі збільшення ними випуску конкурентоспроможної продукції на експорт і забезпечення таким способом зростання валютних надходжень. Це робиться, якщо країна через деякі причини не може забезпечити широке відкриття економіки для іноземного капіталу або стимулювати власну експортну експансію. Тоді уряд робить це не на всій території країни, а в межах В(С)ЕЗ, створюючи в ній більш сприятливий інвестиційний клімат для іноземних інвесторів.

По-друге, В(С)ЕЗ потрібні для насичення внутрішнього ринку зацікавленої країни високоякісною продукцією, насамперед товарами, що замінюють імпортні. Для досягнення цієї мети на анклавній території за допомогою іноземного капіталу організується виробництво таких товарів.

По-третє, організація В(С)ЕЗ передбачає глибше включення в міжнародний поділ праці не тільки виробничих ліній, а й туризму, культури, реакційної сфери тощо, а це також веде до збільшення валютних надходжень.

По-четверте, В(С)ЕЗ покликані забезпечити прискорене впровадження у виробництво вітчизняних та іноземних науково-технічних розробок із подальшим використанням їхніх результатів у національній економіці країни.

По-п'яте, однією з цілей створення В(С)ЕЗ для країн, що розвиваються, є навчання і підготовка кваліфікованих робітників, інженерів, менеджерів, господарських та управлінських кадрів.

По-шосте, важлива мета організації В(С)ЕЗ – це стимулювання економічного розвитку певної території або конкретної галузі виробництва. Так, у США і Великобританії вони створювалися на початку 1980-х рр. для поживлення дрібного та середнього бізнесу в депресивних регіонах. На цих територіях підприємцям надавалася більша, ніж в інших місцях країни, свобода господарської діяльності і значні фінансові пільги. Такі програми стимулювання не мали спеціальної орієнтації на залучення іноземного капіталу.

По-сьоме, в деяких країнах В(С)ЕЗ розглядається як регіональний метод модернізації економіки в умовах переходу останньої до ринку. В Китаї, наприклад, вони набули експериментального

соціального характеру. Тут різний перехід до ринку визнаний неприйнятним, оскільки це може спричинити потрясіння в економіці та соціальному житті, а тому ефективність ринкової економіки перевіряється в цій країні на прикладі В(С)ЕЗ. Їхнє функціонування свідчить, що ринкові принципи більш ефективні, мобільні. Для Китаю В(С)ЕЗ є економічною моделлю, за якою ця величезна країна буде жити в ХХІ ст.

Досвід створення В(С)ЕЗ показує, що кожному її типу відповідає певний набір пільг і стимулів, які фахівці виокремлюють у чотири основні групи:

- зовнішньоторговельні, що передбачають запровадження спрощеного порядку здійснення операцій зовнішньої торгівлі та зниження або скасування експортно-імпортних мит;
- фінансові пільги, що проявляється у встановленні низьких цін на комунальні послуги, зниженні орендної плати за користування землею та виробничими приміщеннями, наданні різних субсидій за рахунок бюджетних коштів і преференційних державних кредитів;
- фіскальні пільги, які пов'язані з податковим стимулюванням певних видів підприємницької діяльності і можуть торкатись податку на прибуток, майна, рівня податкових ставок, питань постійного або тимчасового звільнення від оподаткування;
- адміністративні пільги, що надаються адміністрацією В(С)ЕЗ для спрощення режиму в'їзду та виїзду іноземних громадян, процедур реєстрації підприємств, а також надання багатьох послуг [5, 62–69].

Усі наведені пільги можуть застосовуватись у різноманітних комбінаціях, проте весь їх набір повинен служити інструментом реалізації порівняльних переваг певної території, а не засобом відшкодування відсутніх тут чинників розвитку.

Важливими чинниками функціонування В(С)ЕЗ є інвестиційні гарантії, якість інфраструктури та робочої сили, можливість отримання дешевих кредитів на внутрішньому ринку і простота адміністративних процедур. Однак податкові пільги – не вирішальний стимул у залученні іноземного капіталу. Найголовнішим чинником для цього залишається політична стабільність у країні його розміщення.

Системна криза в економіці України, яка гостро поставила питання виживання вітчизняних підприємств за умов переходу до ринкових відносин, поява багатьох депресивних регіонів і нагальна потреба вирішення в них соціально-економічних проблем зумовили необхідність створення в спеціальних господарських утворень – В(С)ЕЗ і ТПР.

Факт їхнього існування в нашій державі свідчить про усвідомлення українською владою та бізнесом нераціональності економічної моделі, яка з одного боку, намагається досягти поставленої мети (принести доходи бюджетові), з другого – найбільше руйнує власну конструкцію через недосконалість взаємодії її елементів. Отже, проявилася "тривала відсутність в Україні власної регіональної політики, надмірна концентрація управлінської діяльності в центрі, надто слабка для саморегуляції регіонального життя фінансово-економічна база" [4, 4].

В Україні питаннями теорії і практики В(С)ЕЗ займається багато вчених і практиків-економістів, серед них В. Амітану, В. Василенко, М. Долішній, І. Лукінов, Ю. Макогон, В. Пилу, В. Письмака, О. Чмир та ін. Головним напрямком їхніх досліджень є проблеми створення спеціального режиму інвестиційної діяльності.

Непослідовність політики державної влади стосовно В(С)ЕЗ і ТПР, що неодноразово проявлялась у перегляді законодавчих актів і нормативних документів, зокрема постанови КМУ № 1756 від 24.09.1999 р. "Про встановлення тимчасового мораторію щодо створення нових ВЕЗ і ТПР" і статті 9 Закону "Про Державний бюджет України на 2004 рік", а також жваві дискусії щодо позитивності зональних утворень в Україні визначають актуальність нашого дослідження.

Запровадження особливого режиму підприємницької діяльності у національних В(С)ЕЗ і на ТПР передбачає податкові, валютно-фінансові, адміністративні та зовнішньоторговельні пільги.

ТПР – це різновид, одна із форм В(С)ЕЗ; територія найчастіше в межах міста, району, на якій склалися несприятливі соціально-економічні умови і для їх подолання, зокрема з метою створення нових робочих місць, встановлюється спеціальний режим інвестиційної діяльності.

Ми погоджуємося з думкою, що "спеціальний режим інвестицій – це відрегульовані системою законодавчих актів держави виробничі відносини між суб'єктами господарської діяльності, що інвестують свої капітали в розвиток підприємств, та державою, на території якої дані капітали почали функціонувати" [6, 6]. Й. Шумпетер вважає В(С)ЕЗ як "модель ефективного підприємства, структура, що дозволяє успішно функціонувати регіональній економіці, сприяє залученню іноземних інвестицій, забезпечує зовнішні зв'язки, розширює ринок співпраці, відкриває шлях до надходження нових технологій" [7, 415].

Структурне безробіття у вугільному регіоні (закриття шахт, масове вивільнення працівників), припинення діяльності підприємств легкої промисловості й інші негативні тенденції зумовили необхідність запровадження спеціального режиму інвестиційної діяльності в м. Нововолинську та смт Жовтневому на території Волинської області.

В зв'язку з цим метою нашого дослідження є вивчення практики функціонування цієї ТПР і

розроблення заходів щодо підвищення ефективності функціонування зональних утворень з особливим економічним режимом.

На думку автора, створення та функціонування ТПР у Волинській області дає відповідний ефект – прямий та опосередкований. Прямий ефект проявляється в поступовому залученні інвестицій, збільшенні податкових надходжень, створенні робочих місць і збереженні та модернізації існуючих, зростанні зайнятості і доходів населення, а опосередкований – в активізації підприємницької та зовнішньоекономічної діяльності, підвищенні ефективності й інноваційної якості економіки, сприяттві структурній перебудові господарства регіону.

За період функціонування ТПР від січня 2001 р. на ній зареєстровано 19 інвестиційних проектів загальною кошторисною вартістю 34,8 млн. дол. США, створено 1506 нових робочих місць. Суб'єктами зонального утворення реалізовано продукції на суму 360,2 млн. грн., у тому числі відвантажено експортної продукції на 31,5 млн. грн.

Від цього часу спостерігається стійка тенденція до збільшення темпів приросту промислового потенціалу Нововолинська та Жовтневого, і в цьому суттєву роль відіграють новостворені підприємства суб'єкти – ТПР. Питома частка продукції підприємств, які працюють у преференційному режимі, становить 57,% загального обсягу виготовленої продукції місцевими промисловими підприємствами. Реалізація інвестиційних проектів постійно впливає на наповнюваність бюджетів; у результаті цього в бюджет надійшло 29,6 млн. грн. податків.

Запровадження преференційного режиму на ТПР зумовило отримання пільг на суму 102,1 млн. грн. Завдяки функціонуванню у Волинській області цього господарського утворення суттєво зросла інвестиційна активність у регіоні. Загальний обсяг залучених інвестицій становив на 1 червня 2004 р. 13,8 млн. дол. США. Найбільшим інвестором є Польща, друге місце займають інвестиції з Великобританії. Український інвестиційний капітал недостатньо мобілізується в розвиток підприємств на ТПР, про що свідчить незначна його частка – лише 12% загального обсягу інвестицій.

Вигідне географічне розташування Волинського регіону сприяє його інвестиційній привабливості, розширенню зовнішньоекономічної діяльності. Однак існує чимало суб'єктивних та об'єктивних причин, які гальмують приплив іноземного капіталу. Це передусім вітчизняна законодавча база, що стримує або забороняє місцеву ініціативу, адже прийняття всіх рішень йде через центральні органи влади, хоча на регіональному рівні є можливість ефективніше вирішувати питання, оскільки діапазон створення гнучких систем співпраці з інвесторами дуже широкий.

На нашу думку, преференційний режим ТПР у Нововолинську та Жовтневому зумовлює поступове економічне зростання і структурну перебудову економіки регіону. Про це свідчить створення та розвиток підприємств таких галузей народного господарства, як машинобудування, хімічна, легка, харчова та деревообробна промисловість.

Аналіз результатів нинішньої діяльності ТПР показав, що підприємства використовують одночасно зовнішні джерела фінансування – інвестиції та внески учасників, засновників – і внутрішні, тобто реінвестиції. Практикується обмежене використання українського кредитного капіталу, амортизаційних відрахувань і лізингу.

У підприємств можуть бути різні альтернативи залучення капіталу. Звичайно, не можна дати однозначні рекомендації щодо вибору тієї чи іншої форми фінансування. В одних випадках фінансові ресурси слід формувати через збільшення власного капіталу, в інших – на основі залучення додаткових позичок. Для деяких підприємств вигіднішою є можливість використовувати внутрішні джерела фінансування, скориставшись відповідними критеріями.

Результати дослідження функціонування ТПР свідчать про правильність стратегії, обраної регіональними органами управління. Так, у Нововолинську створено 18 нових підприємств малого та середнього бізнесу, а рівень безробіття знизився від 2001 р. на 3,7%.

Моніторинг функціонування ТПР у Волинській області переконує, що запровадження спеціального режиму інвестиційної діяльності сприяє поступовому вирішенню багатьох проблем у регіоні, зокрема:

- створенню нових робочих місць;
- здійсненню реконструкції незавершеного будівництва та впорядкування діючих підприємств;
- зростанню обсягів надходжень до бюджету і внесків до державних цільових фондів за рахунок сплати підприємствами податків та інших обов'язкових платежів;
- зняттю соціальної напруги шляхом створення робочих місць і збільшення доходів населення;
- насиченню конкурентоспроможною продукцією внутрішнього та зовнішнього ринків;
- запровадженню інноваційних технологій європейських країн.

Автор вважає, що в діяльності ТПР у Волинській області існують проблемні питання, які потрібно вирішувати як на регіональному, так і на державному рівнях. Передусім нестабільність і нечіткість законодавства та його дотримання породжує в інвесторів і суб'єктів ТПР негативну думку, що держава не сприяє розвитку підприємств, а, навпаки, перешкоджає.

Спеціальний режим господарювання, на нашу думку, необхідно розглядати як особливий механізм реформування вітчизняної економіки, як інструмент соціально-економічних перетворень у

регіонах, покликаний з мінімальними витратами і за відносно короткі строки дати позитивний імпульс поступовому розвитку не тільки окремих підприємств, а й регіональних комплексів. Ставлення до нього має бути особливо зваженим та обдуманим на всіх рівнях влади й управління.

Ми оцінюємо В(С)ЕЗ і ТПР як економічну модель якісно нового рівня. Для України з трансформаційним типом економіки вдосконалення їхнього механізму функціонування та подальший розвиток залишається дуже актуальним.

З огляду на те, що позитивні соціально-економічні зрушення, зумовлені розвитком в Україні В(С)ЕЗ і ТПР, уже відбулися, автор підтримує необхідність подальшого існування територіально-господарських утворень з особливим статусом, оскільки вони, володіючи значним позитивним потенціалом, є одним з інструментів досягнення відкритості економіки, її прозорості і стимулювання зовнішньоекономічної діяльності. Вважаємо, що лише в поєднанні з іншими елементами зональної стратегії розвитку країни такі зональні утворення здатні забезпечити активізацію підприємницької діяльності, залучення новітніх технологій, розвиток ринкових методів господарювання, а в кінцевому підсумку – зростання економіки регіону та додаткові можливості для вирішення соціальних проблем регіонів і країни загалом.

Література

1. Закон України "Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на території пріоритетного розвитку у Волинській області" від 5 квітня 2001 року.
2. Вільні економічні зони України. Ефективність та перспективи: Матеріали науково-практичного семінару 27–29 травня 2004 року. – Ялта, 2004.
3. Ковалишин П. Напрямки розвитку та вдосконалення діяльності вільних економічних зон // *Економіст*. – 2001. – № 11. – С. 54–57.
4. Литвин В. Проблеми "Центр-регіон" в Україні // *Урядовий кур'єр*. – 2002. – 12 березня.
5. Хобта В. Фінансовий план інвестиційного проекту // *Фінанси України*. – 1997. – № 3. – С. 62–69.
6. Письмак В. Регіональні аспекти спеціального режиму інвестування: теорія та практика, проблеми і розв'язок. – Донецьк, 2000. – 256 с.
7. Шумпетер И. Теория экономического развития. – М.: Прогрес, 1992. – 455 с.